

Pusch, B. (2013). Karşı İstikametten Göç: Türkiye'deki Yüksek Vasıflı Alman Kadınlar, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, 123-149.

Karşı İstikametten Göç: Türkiye'deki Yüksek Vasıflı Alman Kadınlar*

Barbara Pusch**

Özet: Makalem son iki yıldır İstanbul'da yürüttüğüm "İstanbul Calling: Yüksek vasıflı Türklerin kökenli olan ve olmayan Alman vatandaş kadınların uluslararası iş ve yaşam dünyaları" adlı ampirik araştırma projesine dayanıyor ve bu araştırmanın bulgularını özetliyor. Bu bağlamda Türkiye kökenli olan ve olmayan Almanya vatandaşı kadınların Türkiye'ye geliş nedenleri, emek piyasasına uyum süreçleri, uluslararası tutumları ve sosyo-kültürel ağları mercek altına alınıp benzerlik ve farklılıkları inceleniyor. Ayrıca araştırmanın çerçevesini çizmek amacıyla, Türkiye'ye göç hareketleri, Türkiye'deki Alman göçmen grupları, Almanya'dan gelip Türkiye'ye yerleşen yüksek vasıflı kadın göçmenlerin değişen profili ve Almanya'dan yüksek vasıflı göç söyleminin ana hatları özetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'ye Uluslararası Göç, Türkiye'deki Almanlar, Türk-Alman Göçü, Geriye Göç, Yüksek Vasıflı Göç, Kadın Göçmenler

Migration in the Opposite Direction: Highly Skilled German Women in Turkey

Abstract: My article is based on the research findings of the empirical project "İstanbul Calling: Transnational Life- and Work Worlds of Highly Skilled Female German Citizens with and without Turkish Migration background", which I have been working on the last two years. It focuses on the migration motivations, the integration process into the labor market, the socio-cultural networks and the transnationality of highly skilled female German citizens with and without Turkish migration background as well as their differences and similarities. In order to contextualize my work, this article also outlines some general aspects of migration movements to Turkey, the variety of German migrant groups in Turkey, the changing profile of highly skilled women settling in Turkey and discourses on highly skilled migration from Turkey.

Keywords: International Migration to Turkey, Germans in Turkey, German-Turkish Migration, Remigration, Highly Skilled Migration, Women Migrants

* Bu makale, Regent's College Londra'da (İngiltere) 7-9 Aralık 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Turkish Migration in Europe: Projecting the Next 50 Years" konferansında sunulan "Let's Go East! A Comparison of Highly Qualified German Citizen with and without Turkish Migration Background in İstanbul" başlıklı sunuşun bir bölümünün gözden geçirilip genişletilmiş halidir.

** Dr., Araştırmacı, Orient-Institut Istanbul, pusch@oidmg.org.

İnsanlar tarih boyunca göç ettiler, yani göç çok eski bir fenomen. Bu Türkiye için de geçerli. Türkiye 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya gerçekleşen büyük ölçekli göç hareketinden dolayı, bugün daha çok göç veren bir ülke olarak algılanmakta. Bu imaj, kabaca 1960 ile 1980 yılları arasındaki göç olgusuyla örtüşse de, önceki ve sonraki dönemlerin göç hareketlerini tam olarak yansıtmaz. Makalemde; Almanya'dan Türkiye'ye doğru, yani karşı istikametten gelen bir göç hareketini ele alıyorum. Bunu yaparken sadece coğrafi açıdan değil, ayrıca cinsiyet ve vasıflılık açısından da yukarıdaki imaja karşıt bir grubu ele alacağım. Alışılmalı kalıp *Türkiye'den Almanya'ya vasıfsız erkek emek göçüdür*. Buna karşılık makalem *Almanya'dan Türkiye'ye yüksek vasıflı Alman kadın göçüne* odaklanmaktadır. Makale son iki yıldır İstanbul'da yürüttüğüm "İstanbul Calling: Yüksek vasıflı Türkiye kökenli olan ve olmayan Alman vatandaşı kadınların uluslararası iş ve yaşam dünyaları"¹ adlı küçük çaplı ampirik araştırma projesine dayanıyor. Araştırma bulgularımı özetlemeden önce çalışmamın genel çerçevesi çizmek amacıyla Türkiye'ye göç hareketleri, Türkiye'deki Alman vatandaşlarının genel profili ile Almanya'dan yüksek vasıflı göç söylemini ana hatlarıyla özetleyeceğim.

Türkiye'de Göç Olgusu

Göç, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli bir rol oynadı. Bu çok boyutlu tarihe bu makalede hakkıyla eğilmek mümkün değil. O yüzden burada ancak Türkiye'nin yakın göç tarihine ilişkin en önemli çizgilere değinmekle yetineceğim. 1870 ile 1920 yılları arasında yaklaşık bir buçuk milyon Türk kökenli ve/veya Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti (Kirişçi, 1995). Hayli yoğun olan bu göç hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve ulus devletlere bölünmesiyle ilgiliydi. Dağılmakta olan imparatorluğa yönelen göç hareketi bu bağlamda Türk kökenlilerin ve/veya Müslümanların "ana yurt"larına dönmeleri olarak değerlendirilmektedir (Karpas, 1985).

Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen dış göçlere baktığımızda üç göç dalgasından söz edebiliriz: İlk olarak Lozan Anlaşması uyarınca, 1923 ve 1945 yılları arasında Türk kökenli ve/veya Müslüman yaklaşık 840.000 kişinin Türkiye'ye göç etmesine yol açan mübadeleden bahsetmek gerek (Kiriş-

¹ Projenin Almanca adı "İstanbul Calling: Zur transnationalen Lebens- und Arbeitswelt von hochqualifizierten deutschen Staatsbürgerinnen mit und ohne türkeistämmigen Migrationshintergrund". Projede kullandığım kavramsal çerçeveye ilişkin şunları belirtmek istiyorum. Yüksek vasıflı insanlar olarak üniversite mezunlarını tanımlamaktayım. "Türk" kavramı etnik bir çağrışım yaptığından deneklerimi tarif etmek için "Türkiye kökenli" kavramı kullanmaktayım. Bu bağlamda "Türkiye kökenli Alman vatandaşı kadınlar" kavramı kendileri, ebeveynleri veya ebeveynlerin ebeveynleri Türkiye'den Almanya'ya göç etmiş ve Alman vatandaşlığına geçmiş kadınlar için kullanmaktayım. Buna karşın kendileri veya aileleri Türkiye'den Almanya'ya göç etmemiş ve Almanya'da sık sık "Bio-Deutsche" yani "biyolojik Almanlar" olarak tarif edilen Alman vatandaşlarını, "Türkiye kökenli olmayan Alman vatandaşı kadınlar" olarak adlandırmaktayım.

ci, 1995). Zorunlu olarak nitelenen bu göç hareketi Türkiye'nin ulus devleti kurma döneminin önemli bir parçasıydı. Bu göçmenler birçok araştırmacının ifade ettiği gibi toplumu homojenleştirme pratiğinde temel bir rol oynamışlardı. İkinci dalga, 1960'larda başlayan Türkiye vatandaşlarının Batılı ülkelere göçüdür (Abadan-Unat, 2006). 1980'lerden, özellikle de 1990'lardan itibaren Türk kökenli olmayanların ve heterojen grupların farklı ülkelere çıkıp Türkiye topraklarına göçünü ise üçüncü dalga olarak niteleyebiliyoruz (Pusch ve Wilkoszewski, 2008; İçduygu ve Kirişçi, 2009).

Eski dönemlere göre farklılaşan göç akımlarından dolayı Türkiye bugün hem göç alan, hem göç veren, hem de geçit (transit) ülke konumundadır. Ortadoğu'daki siyasal çatışmalar, SSCB'nin çöküşü, Avrupa Birliği'nin göç koşullarını sertleştirilmesi ve dünya ölçeğinde yaşanan küreselleşme süreci gibi değişken koşullar, bu üçüncü aşamadaki göç dalgalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Bugün Türkiye'deki göçmenleri kaba hatlarıyla dört gruba ayırabiliriz²:

Birinci grup, özellikle eski SSCB'den gelen *kayıtdışı iş göçmenlerinden* oluşmaktadır. Genellikle Türkiye'ye turist vizesiyle giriş yaparlar ve ancak bir iş girdikleri zaman ve/veya vize süreleri bittikten sonra kayıtdışı hale gelirler. Bu göçmenlerin çoğu kadındır. Bu nedenle günümüzde "göçün dişileşmesi"nden söz edilmektedir. Göçmen kadınlar genellikle özel hanelerde hizmetli olarak çalışırlar, seks ve eğlence sektöründe, tekstil sanayiinde ya da mutfak sektöründe istihdam edilirler (Erder ve Kaşka, 2003). Erkek iş göçmenleri ise özellikle inşaat ve tarım sektörlerinde iş bulmaktadır. Bu göçmenler genellikle kendi anavatanlarındaki yaşam standardını yükseltmek, borçlarını ödemek ve/veya çocuklarının eğitim masraflarını karşılamak için gelirler. Hayatlarının odak noktası kendi vatanlarıdır; yalnızca kısa bir süre için, para kazanmak üzere Türkiye'de bulunurlar. Kısacası, Türkiye'nin kendisi bir göç ülkesi olarak gitgide cazibe kazanmaktadır; Türkiye'de giderek artan kazanç imkânları ve görece liberal seyahat koşulları ile Avrupa Birliği'nin sertleşen vize koşulları bu gelişmeyi desteklemektedir (İçduygu, 2004a; İçduygu, 2006).

İkinci göçmen grubunu *transit göçmenler*³ olarak niteleyebiliriz. Bunlar genellikle Orta Doğu'dan, özellikle de İran ve Irak'tan, Asya'dan ya da Afrika'dan gelen göçmenlerden oluşur. Bu göçmenlerin birçoğu kaçak mülteci ağları üzerinden gelir (İçduygu, 2004b). Kimisi ise turist vizesiyle Türkiye'ye giriş yapar ancak vizesi bittikten ve/veya bir işe girdikten sonra kayıtdışı / kaçak hale gelir. Bu göçmen grubu için Türkiye, üçüncü bir ülkeye giden yolda geçici bir duraktır sadece. Transit göçmenler Türkiye'de, hayatlarını kazanmak

² Bu kısa kuşbakışı için ayrıca bkz. (Pusch, baskıda).

³ Türkiye'deki transit göç üzerine ilk incelemeler Ahmet İçduygu (2003, 1996) tarafından gerçekleştirildi. Transit göçmenlerin Türk iş pazarına katılımı için bkz. İçduygu 2006 ve 2004a.

ve önlerindeki yasadışı –genellikle de epey pahalı– göç yolunu finanse etmek için kayıtdışı iş pazarına katılırlar. İnşaatlarda, tekstil ve tarım sektörlerinde ya da lokantalarda yevmiyeli veya mevsimlik işçi olarak çalışırlar (İçduygu, 2004a).

Türkiye'deki üçüncü yabancı grubunu *sığınmacılar ve mülteciler* oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Avrupa dışı ülkelerden gelen mültecilere kendi sınırları içine yerleşme izni vermediği için, sığınmacılar ve mülteciler Birleşmiş Milletler'in ilgili kurumu olan UNHCR'ye iltica başvurusunda bulunurlar. Türkiye sığınmacı ve mültecilere, başvuruları sonuçlanana kadar geçici bir ikamet izni vermektedir. Göçmen, iltica başvurusu olumlu sonuçlandığında üçüncü bir ülkeye gönderilir ve Türkiye'yi terk eder. Ancak iltica başvurusu reddedilen birçok göçmen yasadışı yollardan Batı'ya gitmeye çalışmakta ya da kayıtdışı olarak Türkiye'de kalmaktadır (Kirişçi, 2002; Daniş ve ark., 2009; Özgür, 2011).

Türkiye'de daha çok kayıtdışı bulunan göçmenlerin yanı sıra tabii ki *kayıtlı yabancılar* da yaşamaktadır (İçduygu ve Biehl, 2009). Ancak sayıları 2008 yılında 180.000 olarak kayda geçmiş bu göçmenlerin oranı, Türkiye'de bir milyon civarında tahmin edilen kayıtdışı yabancılar yanında oldukça düşük kalmaktadır (İçduygu ve Biehl, 2009; Toksöz, 2006). Türkiye'de kayıtlı yabancıların bir bölümü, çalışmak ya da eğitim amacıyla ülkededir. Ancak büyük çoğunluk evlilik nedeniyle gelip kalanlardan veya Türkiye'ye gönderilen yüksek vasıflı elemanların ailelerinden oluşmaktadır. Serbest ya da maaşlı olarak çalışan göçmenlerin birçoğu üst ve yönetici pozisyonadadır ve Türkiye içindeki yabancı kökenli eliti oluşturmaktadırlar (Lordoğlu, 2010).

Türkiye'deki Almanlar

Türkiye'deki gittikçe farklılaşan göçmen kalabalığının arasında Türkiye kökenli ve Türkiye kökenli olmayan Alman vatandaşları da vardır. Sayıları net olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni Türkiye kökenli Alman vatandaşlarının çifte vatandaşlığa veya "Mavi Kart"⁴ denilen resmi kimliğe sahip olmaları ve Türk kökenli olmayan Alman vatandaşlarının birçoğunun turist vizesiyle giriş-çıkış yapmalarından ötürü Türkiye'de yaşayan yabancı istatistiğine yansımamalarıdır. Bu nedenle Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının sayısı ile ilgili sadece tahminler mevcuttur. Bu tahminlere göre sayıları 90.000 ve 120.000 (Kaiser, 2012) arasında değişmektedir.

Almanya'dan Türkiye'ye gelen kişiler de homojen bir grup teşkil etmiyorlar. Türkiye'deki Alman vatandaşları arasında köken, geliş nedeni, resmi statü, kalış süresi ve karşılaştıkları sorunlar açısından çok büyük farklar görülmekte-

⁴ Mavi Kart'ın ayrıntıları için bkz. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, ts. ve 2013a.

dir. Onun için yukarıda kısaca özetlediğim göç tipolojisi Türkiye'deki Alman göçmenleri kategorileştirmek için yetersiz kalmaktadır. Suzan Erbaş'a ait ve Bianca Kaiser tarafından güncellenmiş kategorilere göre Türkiye'de şu Alman grupları bulunmaktadır (Erbaş, 1997; Kaiser, 2003, 2004, 2012):

- Yabancı şirket ve kurumların çalışanları ve temsilcileri
- Evlilik göçmenleri yani Türk vatandaşlarıyla evli Alman vatandaşları
- Türk-Alman karma evliliklerden doğan çocuklar
- Alman emekliler
- Alternatif yaşam arayışındaki Alman vatandaşları
- Türkiye kökenli Alman vatandaşı göçmenler
- “Boğaziçi Almanları” (Bosporus Germanen)
- Erasmus ve başka değişim programlarıyla gelen öğrenciler

Bu gruplara daha ayrıntılı bakacak olursak yabancı şirket ve kurumların çalışanları ve temsilcilerinin çoğunu iyi eğitilmiş, uzman ve erkek olarak tanımlamanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Büyük bir bölümü aileleriyle birlikte Türkiye'ye gelmişlerdir. Ülkede genel olarak belirli ve kısıtlı bir süre için, çoğunlukla da yalnızca birkaç yıl kalırlar. Onlarla birlikte gelen eşleri de çoğunlukla yüksek vasıflı olmalarına karşın Türkiye'deki yabancılara yönelik katı çalışma yasalarından dolayı çalışmayıp ev hanımlığına itilmektedirler.⁵ Türkiye'deki yabancı yatırımların artmasına paralel olarak bu gruba dahil olan kişi sayısı da hızla çoğalmaktadır.⁶

Yurtdışında eğitim gören veya çalışan kadınların sayısının artmasıyla beraber yabancılarla evlenen Türk kadınların oranı yükselmekte ise de, *evlilik göçmenlerinin* yani Türk vatandaşlarıyla evli Alman vatandaşlarının çoğunluğunu kadınlar oluşturur.⁷ Bu grubun büyük kısmı aileleriyle birlikte kalıcı olarak Türkiye'ye yerleşmiştir. Evlilik yoluyla gelen yabancılara Türkiye'de çalışma hakkı verilmemiştir. Bütün öbür yabancılar gibi çalışma iznine tabi tutulmaktadır. Bu izinler birçok şarta bağlıdır; örneğin sadece belirli bir iş ve işyeri için geçerlidirler.⁸ Ayrıca bu işleri yapacak bir Türk vatandaşının bulunmaması şartı da vardır. Bu yüzden evlilik yoluyla gelen birçok yabancı damat ve gelin iş sorunlarını kayıtdışı çalışarak “çözmektedirler”. Batı ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de beyaz yakalı işlerde de kayıtdışı çalışma imkânı olduğu

⁵ Kadınların küçük çocukları varsa bu dönem genellikle bir ‘bebek arası’ olarak tanımlanmaktadır, çocukları olmayan veya çocuklarını büyütmiş olan kadınlar ise Türkiye'de faaliyet gösteren Alman kuruluşlarda gönüllü olarak çalışmaktadırlar. Daha ayrıntı bilgi için bkz. (Moser-Weithmann, 2006).

⁶ 2004 ile 2009 yılların arasındaki Alman kökenli yabancı yatırımların artışı bu eğilimin çok net bir göstergesidir. 2004 senesinde 1451 Alman yatırımı varken bu sayı 2009 senesinde 4051'e kadar yükselmiştir (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2010).

⁷ “Alman gelinler” birçok araştırmada ele alındı. Bunların bazıları: Spohn 2002; Saksak 2003; Kutter 2010. “Alman damatlar” ise şimdiye kadar sadece yazar tarafından ele alındı (Pusch, 2006).

⁸ Bkz. 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun. Kanunun analizi için bkz. Aksu 2006.

için birçok evlilik göçmeni mesleklerini sağlık ve emeklilik güvencesi olmadan icra etmektedirler.

Türk hukuku Nisan 2013'te kabul edilen "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Yasası"na kadar uzun dönem bir ikamet izni öngörmemişti. Kalış sürecine ve nedenine bakılmaksızın yabancılar düzenli aralıklarla ikamet izinlerini yenilemek zorundaydılar. Bu durum, emeklilik ve boşanma gibi durumlarda bireyler için birçok dezavantajı da beraberinde getirmekteydi. Bu Alman eşler için de geçerliydi. Türk hukukuna göre, Türk vatandaşlarıyla evli yabancılara kalıcılıkları göz önünde bulundurularak, evlendikten üç yıl sonra Türk vatandaşlığına girebilme hakkı verilmekte⁹ böylece Türk vatandaşlığıyla birlikte, oturma ve çalışma sorunu ortadan kalkmaktadır. Bu kişiler doğma büyüme Türk vatandaşlarının bütün haklarına sahip olmaktadır. Ancak Alman hukuku çifte vatandaşlığı bu göçmen grubu için sadece son senelerde ve belirli koşullar altında kabul ettiği için birçok Alman gelin ve damat uzun seneler boyunca bu haktan yararlanamadı. Alman hukuku ancak 2000 yılından itibaren *Beibehaltungsgenehmigung* denilen özel bir izinle bu göçmen grubu için çifte vatandaşlığı kabul etmektedir. *Beibehaltungsgenehmigung* adlı izin ise belirli koşullara bağlıdır ve başvurularda bu izne niye ihtiyaç duyulduğunun açıklanması gerekir. Bu izni almak yasal bir hak anlamına gelmediği için Türkiye'deki Alman eşlerin durumuna genel bir iyileştirme getirmemektedir.¹⁰

Türk-Alman karma evliliklerden doğan çocuklar Türkiye'de bulunan Alman vatandaşlar arasında ayrı bir grup teşkil etmektedirler. Karma evliliklerden doğan çocuklar genellikle çifte vatandaşlığa sahiptir ve o nedenle Türkiye'de yabancı istatistiklerinde yer almazlar. Bu grubun üyelerinin sayısı da sürekli artmaktadır.

Türkiye'deki Alman emeklilerin sayısı da gittikçe yükselmektedir.¹¹ Bu gruba dahil kişiler Ege ya da Akdeniz kıyılarına yerleşmekte ve buradan kısmen gayrimenkul de satın almaktadırlar. Özellikle Alanya, emeklilik yaşındaki Almanların bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Sıcak hava koşulları ile Almanya'ya nazaran daha düşük geçim giderleri bu göçün arkasındaki önemli faktörlerdendir. Oturma izni almaya zorlanan emekli Almanlar 2012'deki vize reformlarına kadar diğer *mekik göçmenler* gibi turist vizelerini yenilemek amacıyla üç ayda bir giriş-çıkış yapmak zorunda kalıyorlardı. Mekik göçü önlemek amacıyla Şubat 2012'de yeni bir vize rejimi getirildi. Yeni düzenlemeye göre turist vizesiyle gelen yabancılar 180 günden sadece 90 gün ülkede kalabil-

⁹ 2003 yılına kadar bir Türk vatandaşı ile evlenerek derhal Türk vatandaşlığına erişilebiliyordu. Cumhuriyetin kuruluşundan 2008'e kadar yabancılara yönelik Türkiye'deki hukuki bazı gelişmeler için bkz Pusch (2010).

¹⁰ Bu bilgiler İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'ndan edinilmiştir. Bu gelişmelerle ilgili İstanbul'daki Alman Brücke Derneği 2012'den itibaren birçok toplantı organize etti. Brücke Derneği için bkz. <http://www.bruecke-istanbul.com>.

¹¹ Türkiye'deki Alman emekliler hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Südaş, 2005; Erzeren, 2004; Özcan, 2009.

mektedirler.¹² Daha uzun kalmak isteyenlerin oturma izni için başvurmaları gerekmektedir. Yeni düzenlemeye geçildikten sonra emekli göçmenler Türkiye'deki gayrimenkul tapularını veya belli bir miktar parayı gösterip daha kolay oturma izni alabildiklerini sıkça dile getiriyorlar. Konuya ilişkin henüz resmi rakamlar açıklanmadığı için resmi oturum statüsüne sahip Alman emeklilerin sayısı ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz.

Türkiye'de ayrıca "alternatif yaşam arayışında" olan Almanlar olarak adlandırılan bir grup da yaşamaktadır. Bu gruba genellikle 35-60 yaş arası olup meslekî ya da ailevî hayatında bir değişim yaşayıp Türkiye'de kendine farklı bir yaşam kurmak isteyen Alman vatandaşları giriyor. Aralarında serbest çalışanlar olduğu gibi, sanatçılar, küçük şirket veya dükkân sahipleri de vardır. Bu grup Almanlar daha çok Güney sahillerde veya İstanbul gibi büyük metropollerde yerleşmektedir. Oturma statüleri uzun yıllardır emekli Almanlarınkine benziyordu. Dolayısıyla alternatif yaşam arayışındaki Almanlar da 2012 senesindeki reformlardan etkileniler. Ancak bu gruba giren kişiler emekli Almanlar gibi Almanya'dan düzenli bir maaş almamaktadırlar ve geçim masraflarını karşılamak için çalışıp, para kazanmak zorundadırlar. Dolayısıyla Türk emek piyasasına girmeleri gerekmektedir. Daha önce vurguladığım gibi Türkiye'de yabancıların çalışma izni alması oldukça zor olduğu için bu grup Türkiye'ye evlilik yoluyla gelen Alman eşler gibi sık sık kayıtdışı çalışmaktadırlar.

Türkiye'den Almanya'ya elli senelik göç hareketine paralel olarak elli senelik bir geri göç hareketinden de bahsetmek gerekir. Zaman içerisinde geri dönen göçmenlerin profili, yerleştikleri yerler vs. değiştiği gibi bazılarının vatandaşlığı da değişmişti (Rittersberger-Tılıç, 1998; Kaya ve Adanır, 2012). Özellikle ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak artık sık sık Türk vatandaşı olarak değil Alman veya çifte vatandaş olarak Türkiye'ye yerleşmekte. Ayrıca bu kişilerin büyük bir çoğunluğu Almanya'da doğup büyüdüğü için "geriye göç" (*remigration*) kavramı durumlarına uygun bir kavram değildir. Türkiye kökenli Alman vatandaşlar bir tek Alman vatandaşlığına sahip olduklarında Mavi Kart alabilmektedirler. Bu kimlik kendilerine seçme ve seçilme hakkı hariç Türk vatandaşlarına verilmiş tüm hakları vermektedir. Çifte vatandaşlar ise iki ülkenin vatandaşlarının tüm haklarına sahipler. Dolayısıyla ne çalışma ne de oturma izni almak mecburiyetindedirler. Yurtdışından gelen başka göçmenlere göre çok daha avantajlı olmalarına rağmen Türkiye'ye geliş ve uyum süreci açısından başka göçmenlerin tecrübelerini paylaşmaktadırlar. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağım gibi, son senelerde özellikle yüksek vasıflı işlerde uzmanlaşmış Türkiye kökenli birçok Alman vatandaşı Türkiye'ye yerleşmektedir.¹³

Bunun dışında son senelerde Erasmus veya başka değişim programlarıyla gelen Alman öğrenciler de Türkiye'de bulunan Almanların arasında yer almak-

¹² Yabancıların tabi olduğu vize rejimi için bkz. Dışişleri Bakanlığı, ts.

¹³ Almanya'daki yüksek eğitimli Türklerin Türkiye'ye gelme istekleri için bkz. Sezer ve Dağlar, 2009; Sievers ve ark., 2010; Türkiye'deki yaşamları için bkz. Pusch ve Aydın, 2012; Gümüş, 2013; Aydın, 2011; Aydın, 2013.

tadırlar. Türkiye'deki bu yabancılar grubu görece yenidir. Üniversiteliler, Alman yüksek eğitim kurumlarının Avrupalılaşması süreci sonucunda, Türkiye üniversiteleriyle imzalanan anlaşmalar zemininde ülkeye gelmekte ve nispeten kısa vadede kalmaktadır.¹⁴

Almanya'dan Türkiye'ye göç eğiliminin tarihî bir boyutu da var. Bu bağlamda Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi için davet edilen Alman subaylar (Demm, 2005) ve Nazi iktidarı döneminde Almanya'dan Türkiye'ye kaçan Alman bilim adamları (Kubaseck ve Seufert, 2008) en çok bilinen örneklerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na veya yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne yerleşen Almanlar sadece üne ve statüye sahip olan kişilerden oluşmamıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında esnaf, işadamları ve işçiler gibi "sıradan" Almanlar da İstanbul'a gelmişlerdi. Onların yerleşmesiyle birlikte Alman Hastanesi, Alman Lisesi, Alman Katolik ve Alman Protestan Kilisesi gibi Alman kurumlar ortaya çıkmıştır. "Sıradan" Almanlar daha çok İstanbul'a yerleştikleri için halen "Boğaziçi Almanları" olarak adlandırılmaktadırlar.¹⁵ Örnek olarak ekte sunulan Köhle Ailesi Soyağacı'nın gösterdiği gibi, bu ailelerin torunların torunları halen İstanbul'da yaşamaktadırlar. Bu aile mensuplarının çoğu günümüz İstanbul'unda halen faaliyet gösteren Alman kuruluşlarının aktif üyeleridir.¹⁶ Sayıları oldukça azaldığı için *Boğaziçi Almanları* Türkiye'deki Almanlar arasında bugün yalnızca küçük bir azınlığı temsil etmektedir. Bianca Kaiser, 1933 ilâ 1944 yılları arasında Almanya'daki Nazi rejiminden kaçıp Türkiye'ye sığınan siyasi mültecileri de bu gruplara ilâve eder. Bianca Kaiser'e göre, üçüncü ülkelere göç etmeyip Türkiye'de kalan Alman sığınmacıların çocukları ve torunları hâlâ burada yaşamaktadır. Suzan Kalaycı ise bu iddiaya karşı çıkmaktadır.¹⁷

Almanya'dan Yüksek Vasıflıların Göçü

Son senelerde Almanya'dan yüksek vasıflı kişilerin Türkiye'ye göçü hem medyada hem de akademik çevrelerde çok tartışılan bir konu haline gelmiştir.¹⁸ Bu tartışmalarda iki nokta göze çarpmakta:

Öncelikle şu iki grubun göçünün çok farklı biçimlerde değerlendirildiğini vurgulamak gerekir: Türkiye kökenli olmayan yüksek vasıflı Alman vatandaşlarının Türkiye'ye göçü genellikle beyin göçü çerçevesinde değerlendirilmek-

¹⁴ Bianca Kaiser bu gruba ilk kez İstanbul'da, 31 Ekim 2011 tarihinde "Almanya ve Türkiye örneğinde uluslararası göç" sempozyumunda yaptığı "Türk-Alman uluslararası alanda Alman göçmenler" adlı konuşmada eğilmişti. Alper Baysan'ın gözlemlediği gibi, bu Alman öğrenciler arasında Türkiye kökenli öğrenciler de var. Onların özel bakış açısı bu makalede analiz edip özetlenmiştir (Baysan, 2013).

¹⁵ Konu hakkında ayrıntılar için bkz. Dietrich, 1998.

¹⁶ Günümüzde İstanbul'da bulunan Alman kuruluşları için bkz. Radt, 2006. İstanbul'daki tarihî Alman kuruluşları için bkz. Radt, 2001. Alman Lisesi'nin örneğinde bir Alman kuruluşunun zaman içindeki değişimi Pusch (2011b) tarafından ele alındı.

¹⁷ Suzan Kalaycı'ya, "Turkish Government Policy towards Academic and Intellectual Exiles" adlı doktora çalışması için araştırdığı bu verileri benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

¹⁸ Medyadaki yankı için bkz. Wierth, 2009; Steinvorth, 2010; Rothe, 2008; Wurzel, 2010; Yener, 2011. Akademik çalışmalar için bkz. dipnot 14.

te (Ette ve Sauer, 2010; Diel ve ark., 2008; Allenmendinger ve Eickmeier, 2003); buna karşılık, Türkiye kökenli Alman vatandaşların Türkiye'ye göçü ise ağırlıklı olarak "dönüş göçü" söylemi içerisinde ele alınmaktadır (Sezer ve Dağlar, 2009; Liljeberg, 2011). Burada iki zıt argüman görebiliyoruz. Bir taraftan Türkiye kökenli göçmenlerin eğitim almalarına rağmen Alman toplumuna uyum sağlayamadıklarını öne süren ve göçmenlerin "başarısızlığı" nı vurgulayan bir görüşten bahsedebiliriz (Leibold 2006). Göçmenleri suçlayan bu söyleme karşı, Alman toplumunun göçmenleri entegre etmek için yetersiz kaldığını iddia eden bir başka görüş de öne çıkmaktadır (Griese ve ark., 2010). Türkiye kökenli olan ve olmayan Alman vatandaşlarının Türkiye'ye göçüne ilişkin söylemler tek bir noktada benzeşiyor: Her iki grubun göçü de, politik ve ekonomik bir perspektiften ele alınıp itici ve çekici faktörler açısından değerlendirilmektedir (Aydın, 2010).

İkinci olarak, Almanya'dan Türkiye'ye göç olgusunun daha çok Almanya'da gündeme geldiğini vurgulamak gerekiyor. Almanya'daki yüksek vasıflıların göçüne gösterilen ilgi şüphesiz son zamanlarda sıkça dile getirilen yüksek vasıflı işgücü yetersizliğiyle (Sachverständigenrat, 2011; Koppel ve Plünnecke, 2009) bağlantılıdır. Alman sosyal bilimcilerin ilgisi ise bilimin güncel tartışmalardan çok fazla etkilendiğini göstermekte. Buna karşın Türkiye'de bu göçmen grubu medyada ve akademik çevrelerde pek dikkate alınmamakta.¹⁹ Bu ilgisizlik yüksek vasıflı Türkiye kökenli göçmenleri Türkiye'ye bağlamaya çalışan güncel politikayla çelişmekte. Mavi Kart uygulamalarını ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın kurulmasını konuyla ilgili reel politikanın somut iki örneği olarak görmek gerek. Bu bağlamda Yurtdışı Türkler Başkanlığı'nın 2010 yılında kurulmasıyla birlikte yurtdışındaki yüksek vasıflı Türkleri Türkiye'ye bağlamak amacıyla geliştirilen çeşitli proje uygulamaları da vurgulamak gerekir.²⁰

Araştırma Bulguları

2010-2012 seneleri arasında İstanbul'da yaptığım alan araştırmasında genel itibariyle göçmenlerin göç eğilimlerini kendi perspektiflerinden anlamaya çalıştım. Bu anlamda yukarıda bahsettiğim ve söyleme hâkim olan bakış açısından hareket etmedim. Aşağıda aktaracağım gibi Türkiye kökenli ve Türkiye kökenli olmayan Alman vatandaşı kadınların (1) İstanbul'a gelme nedenleri, (2) emek piyasasına uyum süreçleri, (3) sosyal ağları ve (4) ulusaşırı bağlantılarını karşılaştırarak inceledim. Bu amaçla Türkiye kökenli olan ve olmayan 15 Alman vatandaşı kadınla biyografik mülakat yapıldı.²¹

¹⁹ Türkiye'deki göç araştırmalarında son senelerde düzensiz işgücü göçü, mekik göç, geçit göç (*transit migration*) gibi göç hareketleri daha fazla gündemde. Bu fenomenin analizi için bkz. Erder ve Yüksekler, 2013.

²⁰ Başkanlık'ın 2013 yılı faaliyetleri için bkz. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2013b.

²¹ Mülakatların çoğu yazar, 5'i ise yazarın eski stajyeri Eva Maria Holzgreve tarafından yapılmıştır. Yüksek

Mülakatlar deşifre edildikten sonra belgesel yönteme (*documentary method*) göre değerlendirildi.²²

Araştırma sonuçlara geçmeden önce örneklem grubunun genel özelliklerini kısaca özetlemek istiyorum. Görüşülen kadınların yaşları 35 ila 50 yaş arasında değişmektedir. Ayrıca bütün kadınlar hukuk, ekonomi, editörlük, medya veya bilim gibi farklı alanlarda uzmanlaşmışlardır. Bunun dışında Alman vatandaşlığı, bir Alman yüksek eğitim kurumundan mezuniyet ve Türkiye’de formel veya enformel çalışma tecrübesi ortak özellikleridir. Bu ortak özelliklere karşın görüşülen kadınlar Türkiye’deki kalış süreleri, medeni halleri, oturma / çalışma statüleri ve ileriye dönük planları açısından çok büyük farklılıklar gösteriyorlar.

Türkiye’ye Geliş Nedenleri

Türkiye kökenli olan ve olmayan Alman kadınların Türkiye’ye geliş nedenlerini bir veya iki faktöre indirgemek mümkün değil. Görüşülen bütün kadınlar Türkiye’ye gelmelerine neden olarak; kariyer, aşk, “köklerine geri dönmek”, macera veya değişiklik arzusu gibi birkaç husus sıraladılar. Hiçbiri için göç kararında belirleyici tek bir neden söz konusu değildi. Türkiye’ye gelme planlarını ancak birkaç faktör bir araya geldiğinde gerçekleştirdiler. Mülakat yaptığım bir kadın bunu şu şekilde ifade etti:

Uzun zamanlar bir dönem Türkiye’de yaşamak istedim [...] bunu hep istedim [...] [ama Türkiye’ye gelme] arzum Türkiye’ye gelmek için yetmezdi. Yani illaki Türkiye’ye geleyim, Almanya’da her şey bırakıp Türkiye’ye kaçayım diye bir şey yoktu [...] Türkiye’ye gelmeye karar vermek için birçok faktörün bir araya gelmesi gerekiyordu.²³

Mülakat yapılmış kadınlar hepsi yüksek vasıflı ve meslek sahibi oldukları için işle ilgili düşüncelerinin bu bağlamda önde oluşu hiç şaşırtıcı değildir. Kadınların çoğu Türkiye’ye yerleşmenin ya mesleki kariyerleri açısından ya da kendilerini daha farklı bir alanda gerçekleştirmek açısından faydalı olacağını düşünmüşlerdi. Bunun dışındaki göç nedenlerinde “kökenlerine geriye dönmek” arzusunun dışında Türkiye kökenli olan ve olmayan kadınlar arasında belirgin bir fark gözlemlenmemiştir. Bütün kadınların Türkiye’ye veya daha doğrusu İstanbul’a yönelik özel bir ilgileri vardı, hepsi özel ve mesleki hayatlarına bu topraklarda devam etmek istemişlerdi.²⁴

lisans tezinde kullandığı mülakatların analizi için bkz. Holzgreve, 2013.

²² Biyografik mülakatlar için bkz. Schütze, 1983. Belgesel yöntem için bkz. Bohnsack, 1991. Biyografik röportajlar belgesel yöntemle nasıl analiz edilir sorusuna Nohl (2008) cevap vermekte.

²³ Bütün mülakatlar Almanca olarak yapıldı. Bu makaledeki alıntılar ise yazar tarafından Türkçeye çevrildi.

²⁴ Bu bağlamda İstanbul’un uluslararası göçmenler için genel olarak bir çekim merkezi olduğunu vurgulamak lazım. Başka bir makalemde (Pusch, 2012) vurguladığım gibi gittikçe küreselleşen İstanbul, farklı farklı göçmen grupları için vasıfsız/vasıflı ve kayıtlı/kayıtdışı birçok iş imkanı sunuyor. Şehrin gittikçe heterojenleşen kalabalık için çok çeşitli sosyal ve kültürel uyum olanakları barındırması da bu çekiciliğin bir diğer önemli unsuru.

Emek Piyasasına Uyum

İşle ilgili düşünceler çoğu kadının Türkiye'ye yerleşme kararında önemli bir rol oynadığından emek piyasasına uyum süreci kendileri için son derece önemliydi. Sadece yurtdışından, yabancı şirketlerde görevlendirilmiş ve Türkiye'li olmayan müşterileri için Türkiye'deki home-ofislerinden bağımsız olarak çalışan kadınların Türk emek piyasasına girmek gibi bir derdleri yoktu. Bu kadınlar Türk emek piyasasından bağımsız olarak daha önce çalıştıkları işlerini devam etmişlerdi. Bir kadın bunu çok net bir şekilde şöyle ifade etmiştir: "Sadece Almanya için çalışıyorum. Buradaki iş dünyasıyla hiç alakam yok. Bütün gün Almanya'yla bağlantı halindeyim [...] Telefonlar, mailler vs. [...] Yani buradaki iş dünyasıyla hiçbir alakam yok."

Ne var ki, diğer kadınlar için Türkiye'deki iş hayatına girmek ve iş piyasasında uyum göstermek son derece önemliydi. Bu süreç bütün kadınlar için –yani Türkiye kökenli olan ve olmayan kadınlar için– zor ve zahmetliydi²⁵:

İkinci bölümde vurguladığım gibi, Türkiye kökenli olan ve olmayan yabancı vatandaşların oturma ve çalışma koşulları büyük farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye kökenli olmayan Alman kadınların en büyük sorunu; kayıtlı, izinli ve dolayısıyla sigortalı bir iş bulmaktır. Bir kadının "sıradan yabancılar çalışma izni alamazlar ki" ifadesinde çalışma izni alabilmenin ne kadar zor ve ulaşılmaz olarak algılandığı açıkça görülmektedir. Kayıtdışı çalışan deneklerimin en çarpıcı örneği 16 sene boyunca bir avukatlık bürosunda hukuk danışmanı olarak kaçak çalışan bir kadındı. Bu bağlamda görüşülmüş kadınlar sadece izin almanın zorluklarından değil, çalıştıkları firmaların tavırlarından da yakınmışlardı. Örneğin bir kadın çalıştığı şirketin çalışma izni için başvurmadığını ancak polis kendisini karakola götürdüğünde anlamıştı. Başka bir kadın ise bir iş görmesindeki diyalogundan şöyle bahsetmişti:

Onlar bana "Çalışma izniniz var mı" diye sordular [...] Ve ben [...] eh, yani şöyle yanıt verdim: "Çalışma izni için sizin benim adıma başvurmanız gerekiyor" [...] ama onlar bu tip işlere zaman harcamak istemediler [...] Ondan sonra muhasebeci bana şöyle dedi: "Çalışma izniyle kim ilgileniyor ki? [...] Hiç kimsenin umurunda değildir [...] Çalışabilirsen çalış, para kazan [...]."

Çalışma izniyle ilgili sıkı uygulamalardan ve işverenlerin duyarsızlığından dolayı birçok kadın en azından bir süre kayıtdışı çalıştıklarını ifade ettiler. Bu tür tavırlara ilişkin "Almanya'da böyle bir şey düşünülemez" ve "buna alışmak gerekiyordu" denmiştir.

²⁵ 2005 ile 2008 tarihleri arasında yaptığım bir başka çalışmada birçok farklı ülkeden Türkiye'ye gelen yüksek vasıflı göçmenlerin Türk emek piyasasına eklenmelerini ele aldım (Pusch, 2011a). Araştırma bulguları karşılaştıracak olursak Almanya'dan gelen Türkiye kökenli ve Türkiye kökenli olmayan göçmenlerin yaşadıkları bütün sorunlara rağmen emek piyasasına daha kolay entegre olup, daha vasıflı ve beyaz yakalı işlerde çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Türkiye kökenli Alman kadınların çalışma koşulları ise oldukça farklı. Sahip oldukları Mavi Kart veya çifte vatandaşlıktan dolayı Türk emek piyasasına formal bir şekilde eklenmek için herhangi bir resmi engelle karşılaşmamışlar. Bu olumlu şartlara rağmen sorunsuz bir mesleki uyum sürecinden bahsetmek mümkün değil. Birçok kadın Türkiye'ye geldikten sonra emek piyasasındaki değerlerini yorumlamakta fazla iyimser davrandıklarını anlamak zorunda kaldılar. Bir kadın bunu şu şekilde dile getirdi: "İstanbul'a gelip açık kapılarla karşılaşacağım diye düşündüm. 'Gel, Almanya'da öğrendiklerini bize de öğret. Sana ihtiyacımız var. Lütfen. Lütfen. Bize yardım etmeni isteriz' diyeceklerini düşündüm [...] Ama bu tamamen yanlıştı. Hiç öyle değildi."

Bunun dışında birçok Türkiye kökenli kadın Türkiye'ye geldiklerinde bir dil sorunuyla boğuşmak durumdaydılar. Bir kadının söylediği gibi "tabii ki konuşabiliyordum, ama acayip bir aksanım vardı ve rahat değildim, kelime hazinem de çok iyi değildi." Kadınların anadili Türkçe olmasına rağmen Almanya'da Türkçe bir eğitim görmemişlerdi. O yüzden birçok kadın kısa iş maaşları yazarken bile zorlanmışlardı ve iş arkadaşlarından sıkça yardım almak durumundaydılar. Kolayca tahmin edebileceğimiz gibi bu durum mesleki uyum süreçlerini olumsuz etkilemişti.

Aşağıdaki bölümde daha ayrıntılı anlatacağım gibi kendi inisiyatifleriyle Türkiye'ye gelen Türkiye kökenli Alman kadınlar da yerel bilgi ve mesleki ilişkilerden yoksundular. Bu yoksunluğun getirdiği dezavantajları kadınlar genellikle geç idrak etmişlerdi. Kadınlar bu açığı ancak zamanla aşabilmişlerdi. Ayrıca Almanya'dan çok farklı bir iş dünyasıyla karşılaşacaklarını da bilmiyorlardı. Bu bağlamda aşağıdaki alıntının gösterdiği gibi kadınlar, hem yapısal iş koşullarının, hem de çalışma tarzı ile iş etiğinin farklılığına ancak yavaş yavaş alışabilmişlerdi.

Çalışma saatleri çok uzun burada. Yani on, on iki saat bir istisna değildir ve tabii ki, hafta sonlarında da çalışmamız bekleniyor. Yetmiyormuş gibi maaşlar da düşük. Yani ilk zamanlarda bu benim için çok zordu. Almanya'dan bakıldığında beklentileri bayağı aşağıya çekmek gerekir [...]. [Ayrıca] bu kaotik, düzenli olmayan, güvenli olmayan [...] yani insanlar söz verip, sonra tutmuyorlar [...] Böyle bir şey düşünemezdim [...] Yani Almanya'da bir noktada anlaşılırsa o zaman bu söz tutulur. Yani *deadlineler*, saatler, zamanında olmak çok önemliydi bizim için. Bütün bunlar şimdi pek önemsiz gibi görünebilir ama bizim için Almanya'da büyüdüğümüz için bunlar çok önemliydi [...] [Ama] burası Almanya değil. Burası Türkiye. Ve burada başka kanunlar geçerlidir. Kalmak istiyorsan alışman, ayak uydurman, daha esnek olman lazım. Ben ister istemez uyum sağladım. Bütün bunları aslında hala anlamış değilim ama sonuç olarak başka şansım yoktu.

Sosyo-Kültürel Ağlar

Konuyla ilgili araştırmalara göre (Sezer ve Dağlar, 2009; Polat, 2013), sosyo-kültürel ağlar, Türkiye kökenli yüksek vasıflı göçmenlerin Türkiye'deki entegrasyon sürecinde önemli bir etkidir. Benim bulgularıma göre de bu ağların önemine dair hiçbir şüphe yoktur. Genellikle aile, akraba ve arkadaşlardan oluşan ağlar kadınlara özellikle ilk zamanlarda, gündelik hayata ilişkin pek çok alanda epey yardımcı olmuştur (Pusch ve Aydın, 2012). Ancak bu ağların önemini doğru değerlendirmek için şu üç noktanın altını çizmek gerekiyor:

İlk olarak, bu sosyo-kültürel ağlar göçmenlere işgücü piyasasına uyum sürecinde yardımcı olamıyorlar çünkü bu sosyo-kültürel ağların onların girmek istedikleri profesyonel çevrelerle bağlantısı yok. Göçmenler kariyerleri için faydalı ağları ancak zaman içerisinde oluşturabilmişlerdi. Bir kadın özellikle ilk seneler çok zor olduğunu ve başarılı olmak isteyen herkesin çok sabırlı olması gerektiğini ifade etmişti: “Sektördeki özel kuralları öğrenmek ve kendi bağlantılarını ve ağlarını oluşturmak zaman alıyor.”

Bu bağlamda görüştüğüm birçok kadın, mesleki bağlantıları ile Almanya'dan Türkiye'ye gelen Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları platformların önemini vurguladı. Röportajlarda en çok *RückkehrerStammtisch in der Türkei* ve *XING İstanbul* adlı platformlardan söz edildi.²⁶ Bu platformlarda kadınlar sadece “benim gibi” dedikleri Almanya'dan Türkiye'ye gelen (yüksek) vasıflı insanlarla karşılaşmayıp aynı zamanda birçok mesleki bağlantı kurabilmişlerdi. Bir kadının anlattığına göre “Crossing ve Xing'den çok fazla bilgi” toplanabilmektedir. Bu kadın, genel olarak bu platformlardan bahsederken, hem iş hem de sosyallik için bu tür ağların önemini vurgulamıştır:

Xing'den de ilk işimi buldum [...] Xing'den de ayrıca birçok insanla tanıştım [...] Rückkehrer-Stammtisch ve şu anda yeni oluşmakta olan üçüncü bir grup daha var [...] işte böyle başlıyorsun. Çünkü oradaki insanlar da benim gibi İstanbul'a yeni gelmiş insanlar [...] ve sosyal bir ağ arıyorlar.

İkinci olarak, aile veya arkadaş bağlantılı sosyo-kültürel ağlar, göçmenlerin hayatını her koşulda kolaylaştırmaz; bazı durumlarda bu ağların hayatlarını zorlaştırdıklarını da görüyoruz. Örneğin bir kadın, akrabaları çok baskıcı ve kıskanç oldukları için “akraba çevrelerinden kaçtığını” açıkladı.

Üçüncü olarak, evlilik yoluyla gelen kadınların dışındaki Türkiye kökenli olmayan Alman kadınların Türkiye'de aile bağlantıları da yoktu. Ama bu durum Türkiye kökenli olmayan kadınların Türkiye'ye geldiklerinde herhangi bir sosyal ağdan yoksun oldukları anlamına gelmez. Yabancı şirketler tarafından görevlendirilip İstanbul'a gönderilen kadınların birçok iş bağlantıları vardı. Yurtdışında buldukları için meslektaşları özellikle ilk yerleştirme ve

²⁶ Bu platformlara şu adreslerden ulaşılabilir: <http://www.xing.com/net/rueckkehrerstammtisch> ve <http://www.xing.com/net/xingistanbul>.

uyum sürecinde birçok gündelik konuda yardımcı olmuşlardı. Ama herhangi bir şirketten bağımsız, kendi motivasyonu ile hareket eden kadınların Türkiye’ye gelişi ani bir kararla olmamıştı ve bu kadınlar Türkiye’ye yerleşme kararı almadan önce de özel ilişki veya iş ilişkilerine sahiptiler. Onun için kendi inisiyatifi ile gelen Türkiye kökenli olmayan kadınların hem göç kararı için hem de Türkiye’deki uyum süreci için, belirgin sosyal ağlara sahip olduklarını vurgulamak gerekir. Bu bağlamda görüşülen kadınlarından birisi şöyle diyor:

Özel hayatımda tabii ki eşim vardı ve onun ailesi. Ama onlarla [ailesiyle] pek alakam yoktu [...] Ondan sonra tabii ki daha önce burada staj yaptığım için aynı işyerine yarı zamanlı olarak başladım [...]. Daha önce burada çalıştığım için iş konusu kolay oldu.

Uluslararasılık

Görüştüğüm bütün kadınlar Almanya ile bir şekilde uluslararası ilişkiler²⁷ yürütmüşlerdi. Modern iletişim teknolojileri bu ilişkilerde önemli bir rol oynuyor. Bir kadının ifade ettiği gibi, Almanya’yla yoğun ilişkiler, bu yeni teknolojiler sayesinde kolaylıkla sürdürülebilmektedir. Bir kadın bu durumu şu sözlerle çok çarpıcı bir şekilde özetledi:

Skype’ı seviyorum, MSN’i seviyorum [...] bütün sosyal ilişkilerim burada [...] artık bir fincan kahveyle birlikte koltukta oturmuyoruz. Diz üstü bilgisayarlarla farklı ülkelerde kanepede oturuyoruz ve web-camı acıyoruz. Arkadaşlarımız şimdi Almanya’da bir araya geldiklerinde beni çaldırıyorlar [...] “Hey, kameranı aç diyorlar” ve yine birlikte oluyoruz.

Ancak uluslararası bağların düzeyleri çok büyük farklılıklar göstermişti. Birçok kadın sadece özel hayata ilişkin uluslararası bağlara sahip iken bazılarının özel hayatı da, iş hayatı da adeta uluslararası alanda gerçekleşiyordu. İki ülke arasındaki sınır geçişleri uluslararasılığın önemli bir göstergesi olduğu için mülakat yaptığım kadınların Türkiye ile Almanya arasındaki geçişlerine daha ayrıntılı bakmakta fayda vardır:

Bu bağlamda öncelikle kadınların kişisel ya da profesyonel uluslararası ilişkilerinin yoğunluğunun ve kalitesinin özel yaşam ve çalışma koşullarına bağlı olduğunu vurgulamak lazım. Örneğin emek piyasasında henüz istedikleri yeri bulamamış kadınlar Almanya’ya gitmek için ya mâlî imkânlarla sahip değillerdi veya bu koşullar altında Almanya’ya gitmeyi pek anlamlı bulmamışlardı. Onlar için iş bulup, tam anlamıyla Türkiye’de yeni bir hayat kurmak birincil önemdeydi. Emek piyasasına girmiş olanların bazıları ise işlerinden ötürü dü-

²⁷ 21. yüzyılda uluslararası göç hareketleri artık tek seferlik ve tek yönlü bir insan hareketi olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Göç giderek daha fazla insan için hareketli (*mobile*) bir yaşam tarzı haline almaktadır. Bu yeni göç biçimi, 1990’lardan itibaren, yeni bir teorik ve kavramsal çerçeveye oturtulmaktadır. Bugün artık bilimsel çevrelerde ulus-aşırı göç (*transnational migration*)’ten bahsedilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Glick-Schiller ve ark., 1997; Faist, 2000; Pries, 2008.

zenli olarak Almanya'ya seyahat etmek için gerekli zamana sahip değillerdi. Buna karşın bazıları iş nedeniyle ayda bir Almanya'ya gitmek durumdaydılar. Genel olarak sınır geçişi ile ulusaşırı yaşam arasındaki korelasyonun, Türk kökenli olan ve olmayan Alman kadınlar için aynı derecede geçerli olduğunu vurgulamak gerekir.

Uluslararası göçmenlerin bir başka özelliği buldukları ülkedeki kalış süresiyle ilgili belirsizliktir. Konuştuğum çoğu kadın şu anda İstanbul'u yaşam merkezleri olarak görmelerine rağmen ileride nerede yaşayacaklarını bilmiyorlardı. İstanbul'da kalma, Almanya'ya geri dönme veya üçüncü bir ülkeye taşınma kararını, İstanbul'a yerleşme kararlarında olduğu gibi birçok faktöre bağlamışlardı. Bu bağlamda bir kadın şöyle demişti: “Belki sevgilimle barışı- rım, önümüzdeki sene de hamile kalırım ve hayatımın geri kalanını burada geçiririm... Belki de Santiago'dan harika bir iş teklifi alır ve oraya giderim.” Tabii ki bütün kadınlar geleceğe bu kadar belirsiz bakmıyorlardı. Buna rağmen görüştüğüm bütün kadınlar her ihtimale açık kapı bırakmışlardı. Aşağıdaki alıntı bu genel ruh halinin tipik bir örneğidir: “Tahminim burada kalacağım, ama belli de olmaz [...] yani mesela işlerim bozulursa veya önemli bir şey olursa belki Almanya'ya dönerim [...] Kim bilir belki başka bir ülkeye de giderim [...] Aslında buradaki yaşantımdan memnumum ama [...]”

Bu konuyla ilgili de Türkiye kökenli olan ve olmayan kadınlar arasında herhangi bir fark gözlemleyemedim.

Sonuç

Sonuç olarak ampirik çalışmam resmi statülerine bağlı iş ve oturma koşullarının dışında Türkiye kökenli olan ve olmayan kadınlar arasında bir fark olmadığını gösteriyor. Göç nedeni, emek piyasasına uyum süreci, destekleyici ağlar ile uluslararası ilişkiler açısından Türkiye kökenli olan ve olmayan yüksek vasıflı Alman vatandaşı kadınlar arasında daha çok bir benzerlikten bahsetmek gerekir. O yüzden görüştüğüm kadınları “göçmen/yabancı” veya “kesin dönüş yapmış gurbetçiler” (*returnee*) gibi iki gruba ayırıp göç hareketlerini farklı değerlendirmek pek anlamlı değil.

Bu tespit ileriye dönük araştırmalar için birçok mühim ipucu sunuyor. Küreselleşen dünyada mobilite ve göç genel olarak artmakta. Bu durum gittikçe önem kazanan Türk-Alman uluslararası alan için de geçerli. Çeşitli ağlar, ilişkiler ve ilgiler insanları sınır ötesi bir şekilde bağlıyor, mobiliteyi ve göçü artırıyor. Konuyla ilgili bilimsel literatürden bildiğimiz gibi özellikle yüksek vasıflılar bu sürecin öncüleridir. Bu makalede ele aldığım Türkiye kökenli olan ve olmayan Alman vatandaşı kadınların, bu genel eğilimin somut bir örneği olduğunu düşünüyorum.

EXTENDED ABSTRACT

Migration in the Opposite Direction: Highly Skilled German Women in Turkey*

Barbara Pusch**

Due to the large-scale migration from Turkey to Europe in general, and Germany in particular, since the 1960s Turkey has been regarded primarily as a migrant sending country. This image of Turkey characterizes, however, only one aspect of the reality of Turkish migration: Apart from the migration movements during the nation-building process in the first years of the Republic there has been a new migration flow towards Turkey starting in the 1980s. Since then Turkey has been facing various migration flows such as transit migrants, clandestine immigrant workers, high-skilled personnel, asylum seekers, and refugees from different countries. Among these migrant groups there are highly-skilled German citizens with and without Turkish migration background. This is the group of migrants upon which this article focuses.

However, in order to contextualize my work, I will first give a very brief overview of migration movements to Turkey. Although this overview also includes some historical information on migration movements into the Ottoman Empire and the young Republic, it mainly focuses on the various characteristics of the above mentioned migrant groups in today's Turkey. In the next section, I give some insights regarding the main characteristics of German citizens living in Turkey. In this context, I first list the different groups of German citizens in Turkey (Bosporus Germans, posted personnel and their families, German spouses of Turkish citizens, children of these German-Turkish couples, retired German citizens, life-style migrants and German citizens with Turkish migration background), and then I touch upon their legal status and their main problems. In a third step, I take a glance at the discourse on the migration of highly qualified German citizens with and without Turkish background from Germany. In this context, I point to the different perceptions and evaluations of the out-migration of highly qualified migrants with and without Turkish migration background in the public and academic discourse.

* Parts of this article were presented in my paper "Let's Go East! A Comparison of Highly Qualified German Citizen With and Without Turkish Migration Background in Istanbul" at the conference 'Turkish Migration in Europe: Projecting the Next 50 Years' (7-9 December 2012 - Regent's College London, UK) and extended for this contribution.

** Dr., Researcher, Orient-Institut Istanbul, pusch@oidmg.org.

The last and main part of my article summarizes the findings of my research project “Istanbul Calling: Transnational Life- and Work Worlds of Highly Skilled Female German Citizens with and without Turkish Migration background”. After a short characterization of the interviewees, I underline the differences and similarities within the interviews of highly skilled German women with and without Turkish Migration background. In this context, I mainly focus on their migration motivations, their integration into the labor market, their socio-cultural networks and their transnationality.

With regard to their migration movements I argue that the reason these women came to Istanbul cannot be reduced to one or two factors. Although all interview partners mentioned various initiating reasons such as career advancement, partnership, going back to their roots, adventure or a desire for change, which leads them to toy with the idea of going to Istanbul, none of them came at all costs. The realization of their step to Istanbul was always a combination of various factors. They took this decision during a particular phase of their life courses, when they thought that this step would match with various aspects of their private and professional life plans. As the interviewees were all highly-qualified and independent women, they all also had job-related considerations. Most of the interviewees thought that their migration to Turkey would either fit into their career advancement in financial and/or satisfactory terms or rather they rather risked a professional change in order to find self-fulfillment. Apart from the latent wish “to go back to their roots”, which was mentioned by some women with Turkish migration background, there were no significant differences in migration motivations between women with and without Turkish migration background. All of them had a kind affinity for Turkey or Istanbul respectively and all wanted to continue their private and professional life there.

As job-related considerations and reasons were very important migration motivations for most of my interviewees, their integration into the labor market in Istanbul is also an important issue for their lifeworlds and my research. In this context, it should be pointed out that integration into the Turkish labor sector was not an issue for the posted personnel and the self-employed interviewees, who worked for their non-Turkish clients or employees. These German women with and without Turkish migration background were professionally not connected with the Turkish labor market. However, all the others had to integrate into the labor market in Istanbul, proving to be a difficult task for all of them. As a whole, it should be pointed out that the difficulties mentioned by the interviewees differed enormously according to their particular German or Turkish migration backgrounds.

Legal entrance into the labor market with a work permit was one of the main problems for German citizens without Turkish migration background. Many of them complained about the difficulty to obtain a work permit, thus engaged in illegal work. The work situation for female German citizens with Turkish migration background is quite different from those without. Due to their “blue card” they have free access to the Turkish labor market. However, this does not mean that they do not face any difficulty in shaping their professional development. Some of them thought that there will be a big demand for their skills in the Turkish labor market and that any employer will be only too glad to hire them. These women did not only have to find out that there is huge competition in the Turkish labor market, but also that they lacked a lot of necessary local knowledge and professional networks in the labor market. To overcome this deficit they need time. In addition, differences in the work culture, work discipline and the particular professional system with which the interviewees were raised created difficulty for many of my interview partners.

All migrants with Turkish background interviewed in my sample have had several socio-cultural networks before their arrival in Istanbul due to their family-connections and friends, since their arrival. These networks were important for them to solve various problems regarding their daily life such as finding flats, getting information, overcoming loneliness etc. Although these networks are of importance on a personal level, they should not be overestimated for all aspects of life since these socio-cultural networks did not help them to integrate in the labor market and do not make migrants’ lives easier per se, but can also make their lives more difficult.¹ Apart from this it has to be underlined that German women without Turkish migration background also have various private or sometimes even a few professional contacts in Turkey, which have been important for their integration.

In the last sub-section I focus on transnationality. All of my interviewees somehow maintained transnational contacts to Germany. However, I present in my article that the frequency and the form of these transnational ties depend very much on their particular life conditions. While some only have private contacts with family members and friends, some develop transnational professional networks as part of their careers. As frequent border-crossing is seen as an important indicator for transnationality, the frequency of their trips to Germany is a good proof of their transnational status. My empirical data shows in this context that their border-crossings are highly dependent on their particular living and working conditions. While those, who still struggle with the integration in the labor market do not have the financial means and

¹ This aspect was also pointed out by Pusch and Aydın, 2012.

aspiration to travel to Germany, those who are employed often lack necessary time. Others, however, are able to go to Germany up to 10 times a year due to their professional careers. Another important characteristic for transmigrants is the ambiguous relation to their region of origin and settlement and the unclear time frame of their migration. An important discovery for me was that in this context none of my interviewees had concrete ideas about where they will live in the future. Although most of them saw their future in Turkey, a return to Germany or a migration to a third country was not out of question for anybody.

Kaynakça | References

Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç. Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Aksu, M. (2006). Das neue Arbeiterlaubnisrecht. *Zeitschrift für Türkeistudien*, 19 (1), 60-73.

Allmendinger, J. ve Eickmeier, A. (2003). Brain Drain. Ursachen für die Auswanderung akademischer Leistungseliten in die USA. *Beiträge zur Hochschulforschung*, 25/2, 26-34. http://www.ihf.bayern.de/beitraege/2003_2/2-2003%20Allmendinger-Eickmeier.pdf.

Aydın, Y. (2010). Abwanderung Hochqualifizierter türkischer Herkunft, *HWWI-Working Papers*, 5. http://hwwi.org/uploads/tx_wilpubdb/HWWI_Update_05.10_01.pdf.

Aydın, Y.(2011). Rückkehrer oder Transmigranten? Erste Ergebnisse einer empirischen Analyse zur Lebenswelt der Deutsch-Türken in Istanbul, Ozil, Ş., Hoffmann, M. ve Dayıoğlu, Y. (Ed.), *50 Jahre türkische Arbeitsmigration* içinde (s. 59-89). Göttingen: V&R.

Aydın, Y. (2013). "Transnational" statt "nicht integriert". Konstanz, München: UVK.

Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2010). *Uluslararası doğrudan yatırımlar 2009 yılı raporu*. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (ts.). Mavi Kart <http://www.ytb.gov.tr/index.php/mavi-kart.html>.

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2013a). Mavi Kart sahiplerine kamu ihalelerine yerli istekli olarak katılma hakkı tanındı, 04/02/2013 tarihli ve 2013/DK.D-20 sayılı karar, <http://www.ytb.gov.tr/index.php/tumduyurular/795-2013032601.html>.

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2013b). 2013 etkinlikleri, <http://www.ytb.gov.tr/index.php/faaliyetler/baskanlik-calismalari/2013-etkinlikleri.html>.

Baysam, A. (2013). Heute Studium, morgen Abwanderung? Deutsch-türkische AustauschstudentInnen in Istanbul. B. Pusch (Ed.), *Transnationale Migration am Beispiel Deutschland und Türkei* içinde (s. 267-278). Würzburg: Springer VS.

Bohnsack, R. (1991). *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*. Opladen: UTB.

Danış, D., Taraghi, Ch. ve Pérouse, J.P. (2009). Integration in Limbo. İraçlı, Afghani, Maghrebi ve Iranian Migrants in Istanbul. İçduygu, A. ve Kirişçi, K. (Ed.), *Land of Diverse Migrations. Challenges of Emigration and Immigration in Turkey* içinde (s. 443-636). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Demm, E. (2005). Zwischen Kulturkonflikt und Akkulturation. Deutsche Offiziere im Osmanischen Reich. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 53, 691-715.

Dışişleri Bakanlığı (ts.). Yabancıların tabi olduğu vize rejimi, <http://www.mfa.gov.tr/yabancilarin-tabi-oldugu-vize-rejimi.tr.mfa>.

Diehl, C., Mau, S. Ve Schupp, J. (2008). Auswanderung aus Deutschland. *DIW Wochenbericht*, 5, 49-55.

Dietrich, A. (1998). *Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956*. Opladen: Leske + Budrich.

Erbaş, S. (1997). EU-Bürger in der Türkei: Stand und Perspektiven. Unter besonderer Berücksichtigung der Situation der deutschen Staatsbürger. Konrad Adenauer Stiftung (Ed.), *XII. Journalistenseminar. Probleme von Ausländern in Deutschland und in der Türkei und die Rolle der Medien* içinde (s. 72-98). İstanbul: KAS.

Erder, S. ve Kaşka, S. (2003). *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey*. Cenevre: IOM.

Erder, S. ve Yüsekser, D. (2013). Die türkische Migration nach Westeuropa und die Migrationsstudien in der Türkei. B. Pusch (Ed.), *Transnationale Migration am Beispiel Deutschland und Türkei* içinde (s. 49-64). Würzburg: Springer VS.

Erzeren, Ö. (2004). *Eisbein in Alanya*. Hamburg: Körber Stiftung.

Ette, A. ve Sauer, L. (2010). *Auswanderung aus Deutschland. Daten und Analysen zur internationalen Migration deutscher Staatsbürger*. Wiesbaden: VS-Verlag.

Faist, Th. (2000). *Transstaatliche Räume. Politik, Wirtschaft und Kultur in und zwischen Deutschland und der Türkei*. Bielefeld: Transkript.

Glick-Schiller, N., Basch, L. ve Szanton-Blanc, C. (1997). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. Pries, P. (Ed.), *Transnationale Migration. Soziale Welt*. içinde (s. 121-140). Baden-Baden: Nomos.

Griese, H. ve Sievers, I. (2010). Bildungs- und Berufsbiographien erfolgreicher Transmigranten. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 46-47, 22-28.

Gümüş, B. (2013). Transmigration zwischen Deutschland und Istanbul: Erwartungen, Erfolge und Ernüchterungen von Hochqualifizierten. Pusch, B. (Ed.), *Transnationale Migration am Beispiel Deutschland und Türkei* içinde (s. 323-337). Würzburg, Springer VS.

Holzgreve, E.M. (2013). *Unterwegs in sozialen Räumen. Migration im Kontext von Transnationalität, Nationalstaaten und Urbanität*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Europa-Universität Viadrina.

İcduygu, A. ve Biehl, K. (2009). *Managing international urban migration. Türkiye – Italia – España*. İstanbul: Koç Üniversitesi.

İcduygu, A. (1996). *Transit migration in Turkey*. Cenevre: IOM.

İcduygu, A. (2003). *Irregular migration in Turkey*. Cenevre: IOM.

İcduygu, A. (2004a). *Türkiye’de kaçak göç*. İstanbul: İTO.

İcduygu, A. (2004b). Transborder crime between Turkey and Greece, human smuggling and its regional consequences. *Southeast European and Black Sea Studies*, 4 (2), 294-314.

İcduygu, A. (2006). *The labour dimensions of irregular migration in Turkey*. CARIM Research Report (2006/05), http://cadmus.eui.eu/dspace/bitstream/1814/6266/1/CARIM-RR2006_05.pdf.

İcduygu, A. ve Kirişçi K. (Ed.). (2009). *Land of diverse migrations: Challenges of emigration and immigration in Turkey*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kaiser, B. (2003). Lifeworlds of EU immigrants in Turkey. Zeybekoğlu, E. ve Johansson B. (Ed.), *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden* içinde (s. 269-289), İstanbul: Şefik.

Kaiser, B. (2004). German migrants in Turkey: The ‘other side’ of the Turkish-German transnational Space. Faist, Th. ve Özveren, E. (Ed.), *Transnational social spaces. Agents, networks and institutions* içinde (s. 91-110). Aldershot: Burlington.

Kaiser, B. (2012). 50 years and beyond: The “mirror” of migration – German citizens in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 17 (2), 113-124.

Karpat, K. H. (1985). Population movements in the Ottoman State in the nineteenth century. Karpat, K. H., *Ottoman population 1830 – 1914. Demographic and social characteristics* içinde (s. 60-77). Londra: University of Wisconsin.

Kaya, A. ve Adaman, F. (2011). The impact of Turkish-origin returnees/transmigrants on Turkish society. Ozil, Ş., Hoffmann, M. ve Dayıoğlu, Y. (Ed.), *50 Jahre türkische Arbeitsmigration* içinde (s. 37-57). Göttingen: V&R.

Kirişçi, K. (1995). Post Second World War immigration from Balkan countries to Turkey. *New Perspectives on Turkey* (12), 61-77.

Kirişçi, K. (2002). *Justice and home affairs. Issues in Turkish-EU relations*. İstanbul: TESEV.

Koppel, O. ve Plünnecke, A. (2009). Fachkräftemangel in Deutschland. Bildungsökonomische Analyse, politische Handlungsempfehlungen, Wachstums- und Fiskaleffekte. *IW-Analyse* (46).

Kubaseck, Ch. ve Seufert, G. (2008). *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil. Die Wissenschaftsmigration in die Türkei, 1933–1945*. Würzburg: Ergon.

Kutter, K. (2010). *Die deutschsprachige Community in Istanbul: Transnationale Inkorporation am Beispiel der mit türkischen Staatsbürgern verheirateten Deutschen*. Yayınlanmamış master tezi, Ruhr-Universität Bochum.

Leibold, J. (2006). *Immigranten zwischen Einbürgerung und Abwanderung: Eine empirische Studie zur bindenden Wirkung der Sozialintegration*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georg August Universität.

Liljeberg Research International (2011). *Repräsentative Studie zum Integrationsverhalten von Türken in Deutschland. Ergebnisse einer telefonischen Repräsentativbefragung*. www.infogmbh.de/aktuell/DTR-Bus-01-2011-Charts-PK.pdf.

Lordoğlu, K. (2010). Türkiye'deki çalışma hayatının bir parçası olarak yabancı çalışanlar. Pusch, B. ve Wilkoszewski, T. (Ed.), *Türkiye'ye uluslararası göç. Toplumsal koşullar – bireysel yaşamlar* içinde (s. 89-109). İstanbul: Kitap.

Mehmet Ö. (2009). Older migrants to the Mediterranean: the Turkish example. *Population, Space and Place*, 15 (6), 509-522.

Moser-Weithmann, B. (2006). Alltagsleben von deutschen Entsandten in Istanbul und ihre Beziehungen zur türkischen Bevölkerung. *Zeitschrift für Türkeistudien*, 19 (1), 15-31.

Nohl, A.M. (2008). *Interview und dokumentarische Methode – Anleitungen für die Forschungspraxis*. Wiesbaden, VS.

Özgür, N. (2011). Praxis der Asylverfahren in der Türkei: Flüchtlingsleben in Konya. Pusch, B. ve Tekin, U. (Ed.), *Türkei und Migration: Migrationsbewegungen im Rahmen der Eingliederung in die Europäische Union* içinde (s. 207-226). Würzburg: Ergon.

Polat, S. (2013). Ethnizität revisited: Zur Bedeutung von Lebensvorstellungen im Kontext transnationaler Biographisierung. B. Pusch (Ed.), *Transnationale Migration am Beispiel Deutschland und Türkei* içinde (s. 197-213). Würzburg, Springer VS.

Pries, L. (2008). *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Pusch, B. (2006). Migration aus Liebe? Deutsche Schwiegersöhne in der Türkei. *Zeitschrift für Türkeistudien*, 19 (1), 15-31.

Pusch, B. (2010). İstenen ve istenmeyen konuklar: Türkiye'deki yabancıların iş karşısındaki durum. Pusch, B. ve Wilkoszewski, T. (Ed.), *Türkiye'ye uluslararası göç. Toplumsal koşullar – bireysel yaşamlar* içinde (s. 75-88). İstanbul, Kitap.

Pusch, B. (2011a). Yabancı ülkelerde edinilmiş bilgi ve becerilerin Türkiye işgücü piyasasında değerlendirilmesi. Nohl, A. N., Schittenhelm, K., Schmidtke, O. ve Weiß, A. (Ed.), *Göç ve sermaye: Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya'da yüksek vasıflı göçmenler* içinde (s. 118-133). İstanbul: Kitap.

Pusch, B. (2011b). Gesellschaftlicher Wandel und die Deutsche Schule Istanbul. Nohl, A. M. ve Pusch, B. (Ed.), *Bildung und sozialer Wandel in der Türkei – Historische und aktuelle Aspekte* içinde (s. 225-239). Würzburg: Ergon.

Pusch, B. (2012). Bordering the EU: Istanbul as a hotspot for transnational migration. Straubhaar, Th. ve Pacaci Elitok, S. (Ed.), *Migration potentials from/to Turkey* içinde (s. 167-197). Hamburg: HWWI Edition.

Pusch, B. (baskıda). Günümüzde Bursa'da Almanlar. Motika, R. ve Fuhrmann, M. (Ed.), *Deutsche in Bursa in der Geschichte/Tarihte Bursa ve Almanlar* içinde. İstanbul/Bursa: Bursa Kültür AŞ, Goethe Institut İstanbul ve Orient Institut İstanbul.

Pusch, B. ve Aydın, Y. (2012). Migration of highly qualified German citizens with Turkish background from Germany to Turkey: Socio-political factors and individual motives. *International Journal of Business & Globalisation* (Special Issue: Exploing Careers of Skilled Immigrants in the Middle East), 8 (4), 471-490.

Pusch, B. ve Wilkoszewski, T. (Ed.). (2010). *Türkiye'ye uluslararası göç: toplumsal koşullar – bireysel yaşamlar*. İstanbul, Kitap.

Radt, B. (2001). *Geschichte der Teutonia*. İstanbul: Orient-Institut der DMG.

Radt, B. (2006). Von der Teutonia bis zur Brücke – Zur Deutschsprachigen Infrastruktur in Istanbul. *Zeitschrift für Türkeistudien*, 19 (1), 152-159.

Rittersberger-Tılıç, H. (1998). *Vom Gastarbeiter zum Deutscher. Die Rückkehrgemeinschaft in einer türkischen Kleinstadt*. Potsdam: Berlin Brandenburg.

Rothe, A. (2008). Die „Deutschländer“. Türken auf dem Weg in die Heimat. *Bayrischer Rundfunk* (17.10.2009'da saat 11.45'de Phönix'de yayımlandı).

Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration (2011). *Migrationsland 2011. Jahresgutachten 2011 mit Migrationsbarometer*. Berlin: SVR.

Saksak, E. (2003). *Die Integrationsproblematik der deutschen Heiratsmigrantinnen in der Türkei – eine ethnographische Feldforschung*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Universität Siegen.

Schütze, F. (1983). Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis* (3), 282-293.

Sezer, K. ve Dağlar, N. (2009). *Die Identifikation der TASD mit Deutschland – Abwanderungsphänomen der TASD beschreiben und verstehen*. Krefeld/Dortmund: Futurorg.

Sievers, I., Griese, H. ve Schulte, R. (2010). Bildungserfolgreiche Transmigranten. Eine Studie über deutsch-türkische Migrationsbiographien. Frankfurt: Brandes & Apsel.

Spohn, C. (2002). Reflexionen über Liebe und Migration. Verband binationaler Familien und Partnerschaften (Ed.). *Informationen für binationale Paare. Türkei. Ein Ratgeber* içinde (s. 49-75). Frankfurt: Brandes & Apsel.

Steinvorth, D.(2010). Emigration: Kulturschock in Istanbul. *Der Spiegel* (26), 96-98.

Südaş, İ. (2005). *Türkiye'ye yönelik göçler ve Türkiye'de yaşayan yabancılar: Alanya örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.

Toksöz, G. (2006). *Uluslararası emek göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Wierth, A. (2009). Braindrain nach Istanbul. *Taz*, 21.4.2009

Wurzel, St. (2010). Auswanderertreff in der Türkei am „Rückkehrer-Stammtisch“ in Istanbul. *ARD-Hörfunkstudio Istanbul, Tagesschau-Online*. <http://www.tagesschau.de/ausland/rueckkehrerstammtischtuerkei100.html>.

Yener, R. (2011). Zurück in die Türkei? Reintegrationskurse für hoch qualifizierte Rück-kehrer. *Migazin-Online*. <http://www.migazin.de/2011/01/11/reintegrationskurse-fur-hoch-qualifizierte-ruckkehrer/>.

İnternet Sayfaları | Web Pages

<http://www.bruecke-istanbul.com/>.

<http://www.mfa.gov.tr/yabancilarin-tabi-oldugu-vize-rejimi.tr.mfa>

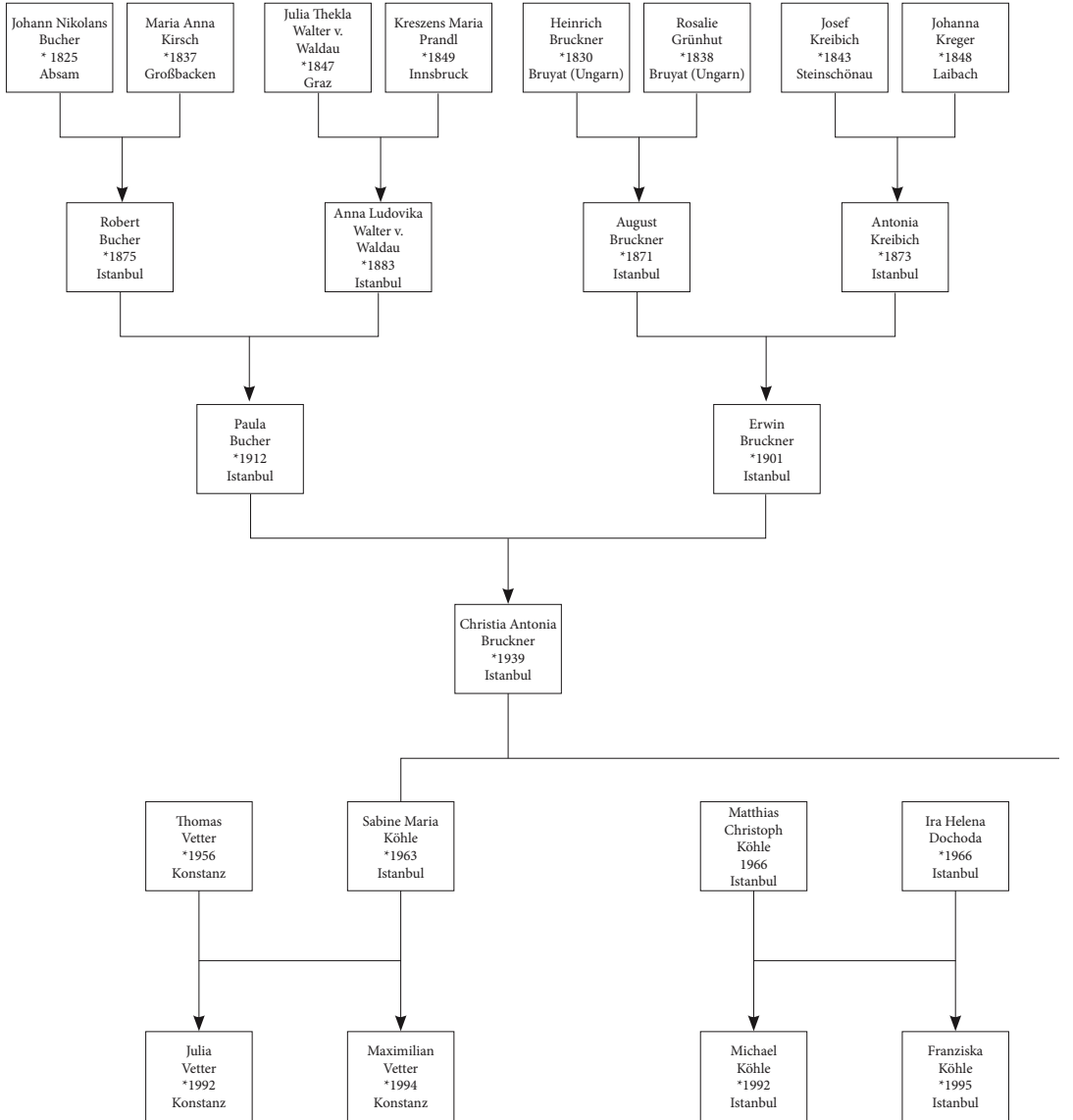
<http://www.xing.com/net/rueckkehrerstammtisch>

<http://www.xing.com/net/xingistanbul>

<http://www.ytb.gov.tr/index.php/faaliyetler/baskanlik-calismalari/2013-etkinlikleri.html>.

<http://www.ytb.gov.tr/index.php/mavi-kart.html>.

<http://www.ytb.gov.tr/index.php/tumduyurular/795-2013032601.html>

EK: Köhle Ailesi Soyağacı

Kaynak: Dietrich, 1998, s. 406-407.

